

Šlosar, Dušan

[Sieczkowski, Andrzej. *Struktura slowotwórcza przymiotników českých i polských: studium porównawcze*]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1961, vol. 10, iss. A9, pp. 195-197

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100595>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

šest (94), jednych m. jedných (95), storina m. stotina (102), zájst m. zájst (134), svůj m. svoj (135), Halič m. Holič (155, pozn. 2) ap.

Přes některé shora připomenuté výhrady k jednotlivostem možno říci plným právem o slovenské mluvnici Bruna Meriggiho, že je to dílo velmi zdařilé.

Alois Gregor

Andrzej Sieczkowski: Struktura słowotwórcza przymiotników czeskich i polskich. Studium porównawcze. Polska Akademia Nauk, Wrocław 1957, 180s.

Autor se v této monografii snaží postihnout základní rysy slovtvorné soustavy adjektiv. Materiálovým východiskem práce jsou adjektiva všech slovtvorných kategorií v češtině a polštině. Srovnání obou jazyků dovoluje autorovi dospět k poznatkům do značné míry zobecněným a podat tak obraz o slovtvorné soustavě adjektiv v obou jazycích, obraz do jisté míry odlišný jak od dosavadní polské, tak i české tradice.

Sieczkowski nám podává pohled povýtce synchronní. Nejdůležitějším výsledkem jeho zkoumání není však pouhý popis nebo srovnání současného stavu v polštině a v češtině, nýbrž poznatky obecnějšího rázu, které mají pro nauku o tvoření slov v obou jazycích nemalý význam.

Autor rozlišuje z hlediska slovtvorného čtyři kategorie slov: 1. slova kmenová (prvotní) — neanalyzovatelná; 2. slova lexikalizovaná — útvary, jejichž jednotlivé komponenty, buď kmen nebo sufix, nalzáme ještě v jiných slovech, jsou však neproduktivní, nebo příbuznost je již zastřena (např. *starý, chrabrý* . . .); 3. slova lexikalizující se — přechod mezi kategorií slov lexikalizovaných a slov slovtvorně průhledných; 4. slova s průhlednou slovtvornou strukturou. Spolu s autorem soudíme, že pro synchronní bádání není snad účelné rozlišovat jako zvláštní kategorie slova prvotní a slova lexikalizovaná: ani jedna ani druhá nejsou předmětem slovtvorné analýzy. Toto lišení je tedy spíš záležitost etymologická.

V obecné části práce se autor dále zabývá vymezením vlastnosti adjektiva: adjektivum vyjadřuje vlastnost substantiva časově neomezenou, neaktuální. Ve slovanských jazycích se pak co do formy shoduje v gramatickém určení s určeným substantivem.

Časová neomezenost, neurčenost je velmi důležitý rys, který odlišuje útvary adjektivní od útvarů slovesných: ty mohou rovněž vyjadřovat vlastnost (stav), je však vždy časově omezena nebo určena. Toto zjištění umožňuje autorovi rozdělit tzv. zpřídavnělá participia (*nt-ová, l-ová, s-ová, n- a t-ová*) na útvary povahy skutečné adjektivní a útvary, v nichž převažuje význam slovesný. První nazývá participiálními adjektivy, druhá adjektivizovanými participii. Útvary z různých druhů participií analyzuje autor zvlášť.

U formací původně *nt-* ových uvádí Sieczkowski tato dělídla: Adjektivizovaná participia (tj. útvary v podstatě slovesné) vyznačují se těmito rysy: 1. zachovávají aktuální význam dějový, 2. zachovávají zvrtné zájmeno, 3. nemohou plnit funkci přísudku (ve spojení se sponou) — např. *bojící se*. Departicipiální adjektiva pak mají v těchto aspektech vlastnosti opačné. 1. vyjadřují vlastnost časově neurčenou, neaktuální, 2. ztrácejí zvrtné zájmeno, 3. vedle funkce přívlastku mohou plnit i funkci přísudku — např. *vařící (voda)*. K tomu mohou přistupovat rysy další: flektivní a hláskové odchýlení od základního slovesa (např. *vrouctí*) a sémantické oddálení od významu základu (např. *horoucí*).

Protože poslední dva rysy, stejně jako užití zvrtného zájmena, jsou rysy fakultativní, nemusejí nebo nemohou se vyskytovat u všech formací, soudíme, že jako skutečné spolehlivé měřítko nám zbývají dva body. Z nich je ovšem méně hodnotné měřítko časové určenosti, aktuálnosti. Zpřídavnělá participia od sloves durativních nemohou podle našeho soudu (alespoň v češtině) tuto vlastnost zřetelně vyjádřit (např. *nosící, prosící*). Domníváme se tedy, že hlavním a rozhodujícím kritériem, jehož lze použít vždy, je pouze autorův bod třetí, tj. syntaktická funkce útvaru: tvary s platností slovesnou mohou být pouze přívlastkem, kdežto tvary s převahou platnosti adjektivní mohou ve spojení se sponou plnit i funkci přísudku (*přicházející člověk × vařící voda // voda je vařící*).

Adjektivizované přechodníky minulé (participia *s-ová*) mají podle těchto kritérií vždy výraznou platnost slovesnou, proto je počítáme k adjektivizovaným participiím (např. *uvídvěši*).

Participia *l-ová* pak podle těchto měřítek patří velkou většinou k útvarům adjektivním (*odkvetlý, zdražilý, znalý*). Pouze malá část zpřídavnělých přičestí si podržuje ještě slovesný charakter (např. *vzniklý, došlý* . . .).

Autor právem kritizuje dosavadní českou mluvnickou praxi, která zařazovala všechny složené tvary minulých participií pasivních (*n-* ových a *t-* ových) k adjektivům. Ovšem určit přesnou hranici je zde velmi nesnadné. Nejspolehlivější by bylo opět kritérium syntaktické, podoby složené však zde vlivem lidového jazyka pronikají i do tvarů slovesných. Autor podrobně zkoumá tuto složitou situaci u sloves přechodných dokonavých a nedokonavých, u sloves nepřechodných a reflexivních. Jeho úvahy však ústí spíše v poznatky o možnostech tvoření těchto útvarů. Zásadní dělídlo zůstává v podstatě stejné jako u participií jiných. — Navíc dodáváme, že neomylným

znakem adjektivní povahy je tu, podle našeho soudu, možnost stupňování, ať už přímého (u útvárů, jejichž adjektivní povaha je zřejmější, např. *zkušný, nadaný, zaujatý*), nebo opisného (*mražený, vyšívavý* . . .). U útvárů povahy verbální toto stupňování není dost dobře možné: k intenzifikaci se nám tu vždy mimoděk nabízí adv. „často“ (*vydělávaný, pozvaný, mučený* . . .). To přímo svědčí o tom, že prvek aktuální časovosti je zde velmi silný, tedy o verbální povaze útvaru. Toto měřítko je také v souladu se zřetelem sémantickým, který je tu jinak jistě rozhodující.

Po obecných úvodních kapitolách přechází autor ke konkrétní slovtvorné klasifikaci českých a polských adjektiv. Důležitým rysem jeho rozřídění je to, že respektuje jak činitele formální, tak významové. Autor kritizuje Trávníčkovu rozdělení adjektiv v *Mluvnici spisovné češtiny* pro nedůslednost: část vymezených kategorií opírá Trávníček o význam slovtvorného sufixu (adj. přívlastňovač, široce vztahová, značí podobnost . . .), část o význam slovtvorného základu (adjektiva časová, prostorová, místní). Sieczkowského schéma slovtvorné struktury používá jako kritéria sémantického (a syntaktického) vztahu mezi slovním základem a výsledným adjektivem.

Slovní základ může být dějový, nebo nedějový (jmenný, příp. jiný). Adjektiva dějová obsahují prvek přísudkový (v kmeni) a podmětový (v sufixu). Vedle toho mohou obsahovat i prvek příslovečný; ten se pak odráží ve významovém odstínu. Verbální adjektiva mohou mít pak význam aktivní nebo pasivní. Aktivní dělí autor na: 1. prostá (např. *nudný*), 2. adjektiva s odstínem náchylnosti (*povídavý*), 3. adjektiva zintenzivňující (*strašlivý*) a 4. cílová (*psací*). Adjektiva dějová pasivní pak na: 1. prostá (*zlacený*), 2. adj. s odstínem cílovým (a zároveň možnostním) (*orný, sedací*), 3. adj. s odstínem možnostním (*dělitelný*).

Této klasifikaci je arci možno vytknout zbytečné dělení adjektiv s významem cílovým do dvou skupin: aktivní (typ *psací*) a pasivní (typ *sedací*). Soudíme, že u těchto adjektiv pojetí nástrojovosti zcela zatlačuje chápání podmětové nebo předmětové. *Psací* nechápeme jako „který píše“, nýbrž jako „který je k psaní“. A stejně i u adjektiva *sedací* význam „do něhož, na nějž se sedá“ je potlačen významem „který je k sezení“. Proto by bylo vhodné shrnout adjektiva tohoto typu do jedné skupiny a tu pak zařadit k adjektivům aktivním. Toto chápání se ostatně projevuje i jednotným sufixem (-cí).

Pomezím případem jsou adjektiva utvořená z deverbálních substantiv. Tato adjektiva si mohou zachovat dějový význam svého základu (*zábavný* = „dělající zábavu“), nebo jej mohou ztratit a vyjadřovat pouze vztah k základnímu jménu, podobně jako adjektiva neverbální (*zábavní* = „týkající se zábavy“).

Adjektiva, která nevyjadřují děj, adjektiva neverbální, tvoří se z ostatních slovních druhů derivací nebo skládáním. Adjektiva desubstantivní bývají z hlediska tvoření dvojího druhu: formální a významová. Adjektiva formální si podržují původní význam základu, z něhož byla vytvořena. Derivace měla za cíl jen vytvoření slova jiného slovního druhu, více hovějícího potřebám atribuce. Protože tato změna slovního druhu je jejich základním rysem, nazývá autor tato adjektiva transkategorieální. Lze je ještě dělit na obecně atributivní a volně atributivní. Do druhé skupiny patří všechna adjektiva, jejichž vztah k základnímu substantivu nelze vyjádřit jednotnou schematickou formulí (např. *vodová* ondulace = „zhotovená pomocí vody apod.“). K adjektivům formálním patří také valná většina adjektiv přejatých.

Adjektiva, jejichž tvoření nese s sebou zároveň nový významový odstín, dělí autor na několik skupin: adjektiva podmětově přívlastňovačí (*otcův, ovčí*), předmětově přívlastňovačí (*rohatý, čermooký*), původová, adjektiva vyjadřující podobnost, adjektiva specializovaná a adjektiva vyjadřující mocenství prvků (speciální). Některé kategorie vyžadují bližší vysvětlení. K adjektivům specializovaným patří největší z dvojic přidavných jmen, která byla vytvořena jako adjektiva formální. Nové adjektivum bylo vytvořeno pro vyjádření poněkud jiného významu (hlavně přeneseného, např. *čelní* — *čelný* apod.).

Adjektiva deadjektivní pak Sieczkowski charakterizuje jako přidavná jména s významem gradačním, a to buď zesilujícím, nebo zeslabujícím.

Domníváme se, že klasifikace adjektiv, kterou nám Sieczkowski podává ve své monografii, znamená krok vpřed v nauce o tvoření slov a že proti ní není možno vznést závažnější námitky. Tím spíš, že jeho třídění není vyspekulované, nýbrž opírá se o bohatý materiál z obou jazyků. Ke chvále autorově nutno říci, že český materiál je také, až na celkem malé výjimky, interpretován správně ve všech významových odstínech. To je pro slovtvornou studii zvlášť významné. Několik poznámek: České sloveso *zoufatí* (nik. *zauřati*) není dokonavé, proto je příklad na str. 89 zařazen nesprávně. — Adjektivum *zběhlý* má vedle významu „který zběhl“ také význam „vyvířený, obratný“, není tedy čistě participiální. — Autorovo dělení *got-ický* nevystihuje podle našeho názoru slovtvorný sklad slova; je utvořeno od *gotika* nebo lat. *goticus* příponou *-ský*, stejně je tomu i u adj. *anglický, belgický, matematický* apod. Není jak soudíme správně vidět v těchto případech příponu *-ický*, nýbrž spolu s Trávníčkem pův. *-ský* (> *-ký*). — Adjektivum *mluvnický*

je proti autorovu mínění vytvořeno normálně od subst. *mluvnice*: *mluvnic-ský* > *mluvnický*, nikoli supletivně od jakéhosi **mlumník*. — Domníváme se proti autorovi, že neexistuje český sufix *-ební* (*zkušební*), nýbrž že adjektiva tohoto druhu (*modlitební, honební*) jsou transkategorální adjektiva od dějových jmen (*zkušba, živé modlitba, honba*). Tato adjektiva nelze směřovat s adjektivy typu *chvalitebný*. — Adjektivum *kr drůbež* zní *drůbeží* (nik. *drůbežní*). Proto se tento příklad nehodí mezi příklady různých vztahů, uvedené na str. 113. — Adjektiva *uctivý, poctivý, lenivý* apod. nejsou deverbativa (od *uctiti* ...). — Sufix *-natý* v adj. *okolitnatý* nemá platnost speciální (jako u *rutnatý*), nýbrž je to normální prostředek adjektiv předmětově přivlastňovacích (jako *vodnatý, lesnatý* ...). Adj. *hrotitý* neznamená „podobný hrotu“, nýbrž „mající hrot“. — Není zcela přesné tvrzení, že u adj. složených je první část zakončena na *-e* (místo *-o*) po souhláskách měkkých. — Neobvyklé nebo zastaralé jsou podoby adjektiv *příležitý, hladovitý, nepředstavný, nedosažitý, makavý, momentní, kmenný, našinský, ďábelný a ďábl, sklený, kinový* apod.

Tyto drobné nedostatky jsou ovšem nepatrným zlomkem v materiálu interpretovaném jinak veskrze správně a nemají vliv na celkové závěry. Rovněž prohršky proti kvantitě v českých příkladech, i když četné, nejsou nikdy na závalu zřetelnosti a jednoznačnosti slov. Jistě by k nim nebylo došlo, kdyby bylo těžké onemocnění autorovi neznemožnilo provedení korektur. Přitom je nutno říci, že i tak je množství těchto drobných nedostatků mnohem menší, než tomu zhušta bývá v „jinojazyčném“ materiálu současných srovnávacích prací. Přihlédneme-li k objektivním potížím, vyvstávajícím při analýze a interpretaci jemných významových odstínů slov „nema- teřského“ jazyka, musíme autorovi dát to nejlepší vysvědčení.

Jako resumé studie podává autor stručné srovnání adjektivních slovtvorných systémů češtiny a polštiny.

Soudíme, že jen nedopatřením není v závěrečném přehledu produktivních neverbálních sufixů českých i polských uvedena příp. *-i* (pol. *-i, -y*) s významem podmětově přivlastňovacím (čes. *rybí, pol. rybí*).

Studie A. Sieczkowského, myšlenkově velmi bohatá a materiálově dobře fundovaná, je významným přínosem slovtvornému bádání v obou jazycích.

Dušan Šlosar

K. G. van Schooneveld: Семантический анализ древнерусской системы определенных форм прошедшего времени, 's-Гравенеге 1959, XI + 171 стр. (C. H. van Schooneveld: A Semantic Analysis of the Old Russian Finite Preterite System, 's-Gravenhage 1959).

Рецензируемая книга является опытом объяснения со структуралистских позиций системы функций, выразившихся определенными глагольными формами прошедшего времени в древнерусском языке раннего периода. Автор стремится исследовать и определить общие грамматические значения этих временных форм, вытекающие из их взаимных оппозиций, и указать условия их употребления. Естественно, он обращает внимание и на видовую сторону исследуемых форм. Таким образом, он затронул более широкую тематическую область, в общих своих предпосылках довольно много уже изученную и в последнее время опять очень оживленно обсуждающуюся. Поэтому ему нельзя было принести какие-либо принципиальные, до сих пор совершенно неизвестные данные. Его труд не носит и характер основанного на широком материале филологического сочинения. То новое, благодаря чему книга вызывает несомненный интерес, заключается в структуральном, системном подходе к обработке поставленной темы.

На многих положительных и на некоторых отрицательных чертах работы Схоне- вельда ярко обнаруживаются достоинства и недостатки структуралистского метода при изучении исторической грамматики на одном определенном этапе в развитии языковой системы. С одной стороны правильная системная трактовка языка и его планов, стремление вскрывать и определять общие значимости изучаемых явлений, остроумные наблюдения в связи с применением метода бинарных оппозиций, с другой стороны известная ограниченность горизонтов, игнорирование общей динамичности развития, недостаточное использование свидетельства других, близко родственных языков. Для автора наличествует в качестве вполне самодовлеющей языковой системы древнейший письменный русский язык, представленный памятниками, и автор дает синхроническое описание его глагольных форм прошедшего времени. Однако глубоко понять, какое место в системе языка того или другого периода занимают рассматриваемые выразительные средства, это предполагает знать тоже их предшествующее развитие и более широкие диахронические перспективы. В системе рядом сосуществуют средства отмирающие, пережиточные, и средства нарастающие, новые; в некоторых формах изживается их старое содержание и возникает новое содержание. Особенно на объ-